

4.4. Віталій БОНДАРЧУК. Послушенство Папі Римському як ідентифікаційна ознака Уніатської Церкви: дискусія між Христофором Філалетом та Іпатієм Потієм.

У статті пропонується дослідження думок щодо означеної в назві проблеми, які висловлюються в трактатах, що їх презентують дві протиборчі в тих століттях сторони — православному та новостворену уніатську. **Матеріал є актуальним**, бо дає можливість на базі отриманих нових даних частково вирішити затребуване практичне завдання зі сфери історії УГКЦ — показати висвітлення у полемічній літературі ролі Понтифіка у формуванні Уніатської Церкви кінця XVI — початку XVII ст. До речі, актуальність теми і вірогідність джерел обраних автором для вивчення підтверджують неоднакові тези вчених, котрі спеціалізуються на дослідженнях даної та суміжної тематик. Так, в оцінці Б. Гудзяка владики-уніати вважали себе представниками незалежної Київської Церкви, яка відновлювала єдність (Гудзяк Б. Київська ієрархія, Берестейську синоди і укладення Берестейської унії // Історичний контекст укладення Берестейської унії і перше поунійне покоління // Матеріали перших Берестейських читань. – Львів – Івано-Франківськ-Київ, 1995. – С. 114). В свою чергу М. Дмитрієв, посилаючись на переписку між католицьким духовенством, доводить, що від православних єпископів очікувалося одне — проголошення ними своєї підпорядкованості Папі (Дмитрієв М. В. Концепція унії в церковних і державних колах Речі Посполитої кінця XVI століття // Там само. – С. 61-63). Показово, що цей же вчений на основі вивчення інших джерел доводить, що безпосередньо сам Потій фактично визнає себе некомпетентним в проблемі, торкаючись статусу Пап у Вселенській Церкві (Брестская уния 1596 г. и общественно-политическая борьба на Украине и в Белорусии в конце XVI – первой половине XVII века. – Часть 2: Брестская уния 1596 г. – М., 1999. – С. 98). М. Скабаланович ще в 1876 році наголошував, що у православній західно-руській літературі «Апокрисис» є першим науково-систематичним запереченням вчення про главенство Папи Римського (Скабаланович С. Обь Апокрисъ Христофора Филарета. – СПб, 1873).

Для характеристики історіографії цієї тематики напрацювання вчених можна класифікувати за їх відповідністю умовно визначеним індуктивним способом трьом критеріям: 1) Використання у дослідженнях інформації з текстів «Апокрисиса» і (або) «Антиризиса». 2) Звернення до проблеми, що лежить у рамках предмета даної статті – главенства Папи Римського, як головної ознаки УГКЦ. 3) Проведення студій, що знаходяться в діапазоні об'єкта статті – впливу католицизму на міжцерковні процеси в Речі Посполитій кін. XVI – поч. XVII ст., в т. ч. утворення Уніатської Церкви. До групи, що відповідає першому критерію, відносяться три дослідження, у котрих автори, поряд із іншими проблемами, торкалися означеного питання. Це монографії М. Скабалановича «Обь Апокрисъ Христофора Филарета» (СПб, 1873) і

П. Яременка «Український письменник-полеміст Христофор Філарет і його «Апокрисис» (Львів, 1964) та стаття львівського професора А. Пашука «Філософсько-гуманістичні ідеї в антикатолицькому творі «Апокрисис» (Філософ. думка. – 1979. – №5). Така кількість видруків свідчить про невивченість дилеми. В другій групі знаходяться праці науковців Б. Гудзяка, М. Дмитрієва, В. Пері, В. Шевченка. У своїх працях вони безпосередньо чи дотично звертаються до задачі главенства голови Апостольської столиці у контексті розвитку УГКЦ. В третій групі опиняються публікації В. Буграка, П. Галадзи, Н. Джугли, С. Кияка, О. Панька. Праці їх не стосуються конкретно теми статті, вони корисні як концепційні орієнтири в даній сфері історії. Найсвіжішою з останніх, в момент написання даної статті, є праця І. Тимошенко (Тимошенко Л. В. Постаць Іпатія Потія у світлі нововіднайдених джерел та новітніх досліджень (Ч. 1-2) // www.historians.in.ua [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.historians.in.ua/index.php/doslidzhennya/1000-leonid-tymoshenko-postat-ipatiia-potiiia-u-svitli-novovidnaidenykh-dzherel-ta-novitnikh-doslidzhen-chastyna-1>, вільний).

Наведена характеристика демонструє, при якісних напрацюваннях теоретичного та синтетичного характеру, відсутність дослідження про бачення Христофором Філаретом й Іпатієм Потієм главенства Папи Римського у контексті проблеми генези Уніатської Церкви.

Новизна публікації полягає у тому, що перший раз було зроблено витяг, наукову обробку й порівняння даних, які стосуються заявленого вище питання із двох інформативних автентичних джерел. Це дозволяє доповнити вже існуючі результати досліджень про формування еклезиології Уніатської Церкви.

Метою статті є проведення порівняння візії ролі Понтифіка у генезі природи Уніатської Церкви висловленої в полемічних творах «Апокрисис» і «Антиризис» їхніми авторами – відповідно представником православ'я Христофором Філаретом та уніатом Іпатієм Потієм. Матеріал дослідження не претендує на абсолютну чи відносно абсолютну вичерпність, однак в ньому визначаються основні спільні й відмінні аспекти бачення полемістами необхідності визнання влади Папи Римського. Отримання наукових результатів було досягнуто шляхом **використання порівняльно-історичного, а також методів узагальнення та хронологізації**.

Перейдемо безпосередньо до **розгляду питання**. Можна виділити два аспекти теми навколо котрої ведеться полеміка. Першим з них є обговорення причин й підстав підпорядкування уніатів Папі.

На твердження про передачу Христом своєї влади для першого Папи апостола Петра у «Апокрисисі» подається ряд аргументів, де вказується, що в Новому Завіті існує тільки одна і більше жодної особа, що має єдиновладдя. Нею є Ісус Христос: «Єдиновладдя церковне в писанні святому Нового Завіту ясно надане Христу Господу, котрого одним тим пастирем добрим і винограду свого садівником знаємо» («Апокрисис». Сочинение Христофора Филарета //

Русская историческая библиотека. – Т. 7: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - СПб, 1882. - Ст. 1337-1338). Це ж стверджують у своїх посланнях апостоли Павло та Петро. Сам Петро не демонструє свого верховенства стосовно інших апостолів та священників і займається тими ж справами, що й усі. Павло також нічого не згадує про керівну роль свого одновірця, ніяк не виділяючи його із всіх апостолів. Аналогічна інформація наводиться ще з восьми біблійних джерел, латинських та грецьких (Там само. – Ст. 1337-1338). На основі цього Христофор Фіلالет робить висновок, що св. Петро позиціонується П. Скаргою як намісник Ісуса Христа без відповідного підтвердження з біблійних джерел. Він був кращим за інших апостолів особистими якостями, але «одне є першість порядку, а інше – першість влади і старшинства», а відтак єдиновладдя мати Кифа ніяк не міг (Там само. – Ст. 1339-1348).

Принагідно можна додати, що Христофор Фіلالет також виступає проти думки П. Скарги про тотожність понять єдиновладдя Папи Римського й єдності всіх церков, а також беззастережного права Папи на світську і церковну владу (Пашук А.І. Філософсько-гуманістичні ідеї... - С. 111-112). Іпатій Потій розпочинає свій перелік доказів із перерахування відповідних історичних прецедентів. Особливістю існування спільної Християнської Церкви він називає все те саме старшинство Папи Римського: хоч кожен патріарх і керував своєю патріархією, однак всі визнавали главенство Понтифіка. Це підтверджує низка доказів. Одним з таких називаються приклади ротації Папою патріархів, навіть проти цісарєвої волі: «Бо хіба, то не верховенство найвище — патріархів з престолів їх скидати, інших на місця скинутих ставити, часом і понад волю цісарську» («Антиризис» или апологія противъ Христофора Филарета въ двухъ текстахъ: западно-русскомъ (1599 г.) и польскомъ (1600 г.) // Русская историческая библиотека. – С.-Петербург, 1903. – Т. 19: Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Кн. 3. – Ст. 477-982. – Ст. 691-694).

Також Потій розглядає верховенство Папи над уніатським духовенством не тільки як теоретичний обов'язок з минулого, але і практичну ініціативу з боку самого духовенства. Його причиною є міжусобна боротьба і корупція в середовищі православного єпископату. Продовжуючи розвивати лінію захисту, єпископ зазначає, що саме несправедлива влада стала причиною повернення митрополита та владик під керівництво Папи Римського. Ним розповідається історія про те, як вони зазнали утисків від папського намісника (таким Іпатій Потій сміливо називає патріарха Православної Церкви – В. Б.) та бачили, що їх планують несправедливо скинути з посад як таких, котрі не надали кошти у сумі 15 тисяч червоних злотих для патріарха. Митрополиту було вислано лист від того ж «намісника» – патріарха з повідомленням про його некомпетентність та вимогою відставки і призначення на дану посаду іншої людини. Саме через це керівник Церкви з владиками вирішили перейти під верховенство Папи. Також раніше його захисту шукали під час тяжких

ситуацій і самі патріархи, зокрема святі Афанасій та Іоан Златоуст (Там само. – Ст. 693-694).

Аргумент вище не позбавлений логіки: через понад 400 років після Потія на такі внутрішні конфлікти звертає увагу Борис Гудзяк й вказує, що катализатором унійних починань руського єпископату стає зіткнення Гедеона (Балабана) з патріархом Єремією. Діставши від останнього догану за суперечки з Львівським братством, єпископ заявляє Янові Дмитрію Соліковському, львівському латинському архієпископові, що, аби «звільнитися від царгородських патріархів», він готовий визнати верховенство папи» (Гудзяк Б. Криза і реформа... – С.274).

Сам Папа, за словами автора «Антиризиса», висловлює сподівання, що з допомогою Ісуса Христа «до нас приєднаються» всі люди старожитньої віри, які стиснені «двоєким незмірно тяжким ярмом». На думку Петра Скарги, здійснити це повернення православних під главенство папи можна завдяки унії (Антиризис. – Ст. 735-736).

Володимирський єпископ, відійшовши від теми своєї розповіді, попереджає, що переписи і передруки тексту його твору повинні бути завірені підписом та печаткою відповідальних церковних посадовців. Не допускає він опозиційної позиції даному посланню (Там само. – С.737-738). До застережень владики вдається, бо висовує обвинувачення опоненту у перекручуванні змісту слів Папи та безпідставній його критиці з метою дискредитації унії (Там само. – Ст.713-714).

Повертаючись безпосередньо до теми дослідження, варто виділити ще один тип походження аргументів Іпатія Потія — богословський. Він вважає, що невизнання верховенства Папи Римського виступає проти слів грецьких латинських святих отців, які таке верховенство підтримували (Там само. – Ст. 717-720) і твердить, що у 9 розділах 3 частини Христофор Філалет «обернув монархію або єдиновладдя пап Римських у ніщо», зганьбив її (Там само. – Ст. 895-896).

Варто вдруге відхилитися від магістральної лінії розповіді, щоб повідомити про те, що традиційно вчений не забуває поскаржитися на «єретичність» джерел, які використовуються його супротивником. Попри їх вітчизняне походження і багатий зміст всі матеріали з даного питання базуються на «єретичній» основі складеній протягом декількох минулих століть. Суть їхнього утворення, у розумінні полеміста, зводиться до зміни трактовки Святого письма і письма Святих отців не на користь Римських пап. Редагуванню піддаються тексти як латинських, так і грецьких Святих отців. А в реальності Отці завжди мали протилежну «єретичній» думку, щодо старшинства Пап та «столиці Римської» (Там само. – Ст. 895-896). Водночас Потій не висловлює бажання давати відповідь на кожний розділ Христофора Філалета й щоразу спростувати його аргументи проти Папи, бо їх декілька тисяч разів було розбито до нього. Вчергове аргументує він приналежність опонента до протестантів (Там само. – Ст. 897-898) за рахунок того, що

Христофор Філалет, як і останні, на кожен тезу має раніше складену готову відповідь, його неможливо переконати у неправоті (Там само. – Ст. 897-898). У зв'язку з цим Іпатій Потій не бажає відписувати на «викрути» супротивника, а відсилає останнього та кожного «побожного читача» до «перших книг Беллярмінових» (Роберт Беллармін – 1542-1621 рр., католицький кардинал та богослов – В. Б.) де можна буде знайти всі відповіді (Там само. – Ст. 898-900). Читачу висловлюється прохання не вірити доводам проти Папи базованим на основі письма Святих отців: хоча тексти є перекладені з інших мов вірно, але їхній зміст перекручений, вигідна інформація висвітлюється ширше, а не вигідна – навпаки приховується. Аналогічно вчиняє опонент Потія з листами Пап та єпископів. Проблему ускладнює те, що обговорювані питання маловідомі або невідомі для русинів через їх недоступність на руській мові, латинською вони не володіють, а відтак не можуть знати про фальсифікованість чи правдивість текстів (Там само. – Ст. 900-902).

У якості проміжного підсумку можна твердити, що Іпатій Потій використовує аргументи різного походження, що мають стосунок, як до східної, так і до західної церковної традиції, притаманні різним групам православних прихильників унії. Дана теза перегукується з сучасною думкою С. Кияка, що «створячи свою обрядову ідентичність, Українська Католицька Церква візантійського обряду завше сповідувала й органічно розвивала основоположні еклезіальні принципи Київської християнської традиції, ... принцип ... відкритості як на Схід, так і на Захід... » (Кияк С.Р. Український католицизм: церковно-обрядовий аспект... – С.105).

Проте точка зору уніата Потія не є спільною з позицією офіційних осіб Католицької Церкви, яку вдається дізнатися вже дослідникам кін. ХХ – поч. ХХІ ст., іноді вона протилежна до неї. Наприклад, Пій IV ще за 32 роки до унії, 12 лютого 1564 р. провів межу між православними й католицькими церемоніями: у папському брєве грецькому одруженому духовенству категорично забороняється відправляти службу Божу в латинському обряді і навпаки (Див.: Шевченко В.В. Унійні ініціативи в житті православної церкви... - С.95). Сама Берестейська унія, відповідно до посттридентської еклезіології, поширеної у Римській курії, ніколи не розглядалася як об'єднання двох окремих Церков, досягнене, як у давнину – скликанням собору. Вона бачилася одним з етапів загального об'єднання Церков, задуманого Григорієм XIII (Пері В. Берестейська унія в Римському баченні... – С. 11-12, 20). Дійсно, згодом деякі католицькі елементи запозичила збережена від православ'я обрядова частина Уніатської Церкви. Король Речі Посполитої у своїх указах також розглядав унію не інакше як підкорення православних папі Римському (Див.: Дмитрієв М. Концепція унії в церковних і державних колах. – С. 66).

Вкотре помітно, що знову Потій ухиляється від обговорення цієї теми, покладається на думку інших вчених, а його власні судження зводяться до того, що Папи стоять не вище Бога, святих й інших Пап (Див.: Дмитрієв М. Брестская уния 1596 года и общественно-политическая борьба на Украине и в

Белоруссии в конце XVI-п/п XVII века. – С.98). Це видно у порівнянні з позицією висловленою у творі «Оборона собору Берестейського» Петром Скаргою, який визнає Папу Римського єдиним та найвищим керівником Церкви по всьому світі за волею Ісуса Христа (Апокрисис. – Ст. 1333 – 1336).

Другим аспектом, котрий варто виділити в результаті опрацювання відповідних матеріалів, є розгляд послушенства Папі Римському, як визначальної ознаки уніатства, головного його ідентифікатора. Останнє зберігає православну церемоніальну частину (при цьому грецькі богослови в першу чергу звинувачували уніатів у порушенні саме обрядів, а не канонів православ'я), догматичні запозичення з католицизму були неповними тому підпорядкування голові Апостольської столиці стає фактично єдиним прямим фактом котрим Уніатська демонструє свою нетотожність Православній Церкві.

В першу чергу Христофор Філарет звертає увагу на від самих першопочатків відмінне підпорядкування членів церков різним керівникам: одних - патріархам, інших - Папі. Католики визнають своїми єдиновірцями тільки тих хто є під зверхністю Папи Римського, тому й церкву їхню називають Римською. Другою назвою Православної Церкви є Грецька — перші віряни прийняли дану віру у патріархів котрі мешкали в Греції. Тому владики, котрі перейшли під владу «Риму», автоматично відмовляються від влади «Греції». До того ж, цим переходом вони можуть перервати правонаступництво у даній Церкві (Апокрисис. – Ст.1147-1152).

Христофор Філарет вважає, що митрополит та владики, які приєдналися до Католицької Церкви заради збереження своїх маєтностей? вдаються до брехні та вводять в оману людей. Вони твердять, що нібито вже перебуваючи у Римській Церкві мають право й надалі займати духовні посади у Грецькій. Обґрунтовують вони це тим, що до канонів Православної Церкви нічого не додається, а лише відновлюється єдність з Римським костелом, яка була оформлена Флорентійським собором: фактично це є нібито перехід з-під однієї влади до іншої в рамках єдиної Церкви (Апокрисис. – Ст.1147-1152; Яременко П. А. Український письменник-полеміст Христофор Філарет... – С. 42-43).

Іпатій Потій висловлює думку про зроблену його опонентом помилку, який вибрав за основний критерій пізнання віри перебування під певним послушенством, сам називаючи таким догмату релігії. Він визнає різницю у церемоніях і також відсилає читача до історичної даності, вважаючи, що раніше всі грецькі віряни, в т. ч. із своїми патріархами, перебували під папським послушенством, поки не були відірвані від нього через схизму. На момент написання твору чимало таких було і в самому Римі та Аквілейській патріархії на північному сході Італії. Полеміст вважає, що, хоч і «гречани» сповідують грецькі церемонії, Римська та Грецькі віри є однаковими, бо ще з початку свого існування вони обидві були підпорядковані Папі й такими, що служать Богу, а не людині. Тому, на думку автора твору, Христофор Філарет

марно намагається змішати «віру», тобто догми, з церемоніями – Грецька та Римська віри завжди були нероздільними. До того ж, їхні церемонії мало відрізняються одна від одної: все те, що є в Церкві Грецькій, є й у Римській, і навпаки (Апокрисис. – Ст. 689-692).

Ще один показовий аргумент варто виділити окремо. Потій порівнює співіснування Грецької і Римської Церков з устроєм Речі Посполитої, що опосередковано демонструє вплив держави, світськості загалом на тодішнє релігійне життя. Наводиться приклад даного державного утворення, в котрому під владою одного короля знаходяться люди різних релігій і віра їм у цьому не заважає. Тому, тим більше, що люди однієї віри та різних церемоній повинні мати одного голову (Там само. – Ст. 691-692).

Про основоположні відмінності католицизму від православ'я, зокрема догмат «філіокве» та визнання наявності Чистилища, Іпатій Потій нічого не згадує.

Підсумовуючи наше дослідження, наголосимо наступне: аналіз аргументів Христофора Філалета й Іпатія Потія дозволяє припускати дотримання полемістами двох різних концепційно-орієнтаційних моделей полеміки із вибудовуванням усіх своїх подальших аргументів та обстоюванням власної думки саме у прив'язці до притаманного кожному шаблону. Христофор Філалет неможливість перепідпорядкування Папі обґрунтовує посиленнями на богословські джерела. Він вважає, що зміна послушенства є зміною віри. Ієрархи не мають права поширювати власну нову віру на свою вже бувшу паству, бо для неї вони приватні особи, а не церковні можновладці. У свою чергу, Володимирський єпископ стверджує, що послушенство комусь не може бути критерієм віри. Для Потія підставою підпорядкування є історична даність – випадки скинення патріархів Папою та умови Флорентійської унії. До того ж, автор «Антиризиса» «між рядків» припускає, що перехід під владу Папи може обґрунтовуватися у кожному конкретному випадку безпосередніми його ініціаторами. Наприклад, у випадку з унією таким ґрунтом є корупція в Православній Церкві.

Разом з тим, Іпатій Потій, так і не визнає прямо Папу Римського безпосереднім главою УГКЦ, апологетизуючи його тільки як історичного персонажа, а не реальну особу з набором безпосередніх управлінських функцій і повноважень.

Формування природи і властивостей Церкви є довготривалим процесом, тому на момент друку творів Хр. Філалета та Іпатія Потія (від дати створення уніатської церкви пройшло 2-4 роки) останніми було складно довести один одному свою правоту і всі їхні аргументи зводяться до ретроспективного аналізу проблеми без прогностичних спроб розгляду даного аспекту майбутньої Уніатської Церкви.

Анотації

У статті **В. О. Бондарчука** «Послушенство Папі Римському, як ідентифікаційна ознака Унійної Церкви — дискусія між Христофором

Філалетом і Іпатієм Потієм» проаналізовано автентичні точки зору полемістів, які були безпосередніми учасниками Берестейської унії. Визначено, що опоненти мають різну мету у розв'язанні даного питання та вирішують його неоднаковими методами. Обидва диспутанта володіють зразковою ерудицією у минулому проблеми, але не окреслюють в її контексті майбутнього Уніатської Церкви.

Ключові слова: «Апокрисис», «Антиризис», полемічна література, Папа Римський, Берестейська унія, Христофор Філалет, Іпатій Потій.

In the article by Vitalii Bondarchuk "Obedience to the Pope as the identifying features of the Uniate Church — a debate between Christopher Filalet and Ipatii Potii" authentic points of view of polemicists who were direct participants in the Union of Brest are analyzed. It was determined that the opponents have a different purpose dealing with this issue and resolve it using different methods. Both discussants have exemplary erudition concerning the past of the issue but they don't outline the issue in the context of the future of the Uniate Church.

Keywords: "Apokrysys", "Antyryzys", polemical literature, Bishop of Rome, Union of Brest, Christopher Filalet, Ipatii Potii.

4.5. Іван ШТОГРИН. Історіографічна база дослідження українсько-ватиканських відносин 1919-1921 рр.

Актуальність. Поява незалежної України на міжнародній арені наприкінці ХХ століття актуалізувала тематику дослідження її місця і ролі у європейській геополітиці. Попри визначений де-юре міжнародний статус України як повноправного суб'єкта міжнародних відносин, в сучасних реаліях Українська держава де-факто виступає, власне, як об'єкт зовнішньої політики провідних країн світу, зокрема Російської Федерації та США.

Територія України в історичній ретроспективі була поділена між державами у східноєвропейському регіоні і це територіальне розмежування рефлексує певним чином і в сьогодення. Анексія Криму з боку Російської Федерації, дестабілізація соціально-політичної ситуації в Східних областях України є яскраво вираженою спробою Кремля реалізувати у фашистський спосіб новий геополітичний проект.

Особливе місце в системі міжнародних відносин належить Святому Престолу. Підтримка Ватикану як впливового міжнародного суб'єкта, так і Вселенської церкви для молодих держав, які утверджували свою незалежність, зокрема й України, була важливою умовою підтвердження суверенності.

Дана публікація ставить **за мету** узагальнити на основі комплексного аналізу наукові досягнення вітчизняної та зарубіжної історіографії в дослідженні українсько-ватиканських відносин.

Об'єктом роботи є вітчизняна та зарубіжна історіографічна база дослідження українсько-ватиканських відносин, **предметом** – конструктивна характеристика праць вчених з досліджуваної проблематики.

Кардинальні геополітичні зміни в східноєвропейському регіоні, які відбулися під час Першої світової війни та в перші роки післявоєнного облаштування світу сприяли активізації національних державотворчих